

Ἡ ἐσφαλμένη χρῆση τῶν ὄρων «φύση» καὶ «πρόσωπο» ὡς αἰτία αἰρετικῶν ἀποκλίσεων

Ἡ κριτικὴ τοῦ Boethius¹ στὸ Νεστόριο καὶ στὸν Εὐτύχιο*

Ἰωάννου Πλεξίδα, Δρ. Θ.

Ἡ ἐννοιολογικὴ ἀποσαφήνιση τῶν ὄρων «φύση» καὶ «πρόσωπο», εἰδικότερα δὲ ἡ ἀντιομωνυμακὴ περιχαράκωσή τους, δηλαδή ἡ ἐννοιολογικὴ μονοσήμανσή τους, ὑπῆρξε ἡ μεγαλύτερη μέριμνα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων².

Σὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴ τῆς μονοσήμανσης τῶν ἐννοιῶν θὰ κινηθεῖ καὶ ὁ Boethius [Βοήθιος] ἀντιδιαστέλλοντας μάλιστα τοὺς δύο ὄρους. Θὰ ἐπιχειρήσει νὰ ὀριοθετήσῃ ἐννοιολογικὰ τοὺς ὄρους «φύση» καὶ «πρόσωπο», ἀκολουθώντας τὴ «*via media*» τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων³, στὴν προσπάθειά του νὰ ἀνατρέψῃ τὶς ἀκραῖες ἐρμηνεῖες τοῦ Νεστόριου καὶ τοῦ Εὐτύχιου⁴.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἐννοια τῆς «φύσης» δὲ θὰ δυσκολευτεῖ ιδιαίτερα. Θὰ παραθέσει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ὀρισμούς⁵, ἐπισημαίνοντας ιδιαίτερα τὴ σημασία ἐκείνη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ φύση ἢ ἡ οὐσία εἶναι δηλωτικὴ ἐνὸς συγκεκριμένου εἶδους, εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τοῦ εἶδους, εἶναι ἐκείνη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κατορθώνεται τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ γένος στὸ εἶδος.

Προκειμένου νὰ καταστήσῃ εὐληπτα τὰ ὅσα ἀναφέρει, χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τῆς φυσικῆς διαφορᾶς τοῦ χρυσοῦ ἀπὸ τὸ ἀσήμι⁶. Ὅφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ φυσικὴ αὐτὴ διαφοροποίηση ποὺ ἀναφέρει ὁ Boethius ὑπάρχει στὴν περίφημη «Εἰσαγωγὴ» τοῦ Πορφύριου, ὅπου κατορθώνεται ἓνας ἐννοιολογικὸς συγχρωτισμὸς τῶν δέκα «Κα-

τηγοριῶν» τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνα καὶ τὶς πέντε νεοπλατωνικὲς φωνές⁷.

Αὐτὸς ὁ ὀρισμὸς τῆς φύσης, ὁ ὁποῖος παρατίθεται ἀπὸ τὸν Boethius, τελευταῖος στὴ σειρὰ τῶν ὀρισμῶν, υἰοθετεῖται τόσο ἀπὸ τοὺς Καθολικούς, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ Νεστόριο.

Ἄν ἡ ἔννοιολογικὴ ὀριοθέτηση τῆς φύσης ὑπῆρξε μιὰ σχετικὰ ἀνώδυνη ὑπόθεση, τὰ πράγματα γίνονται ἰδιαίτερα πολὺπλοκα ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου⁸. Δεδομένου ὅτι κάθε φύση ἔχει καὶ πρόσωπο⁹, φαίνεται νὰ εἶναι ἀσαφῆ τὰ ὅρια τῆς διάκρισής τους.

Ὁ Boethius μέσα ἀπὸ μιὰ σειρὰ συλλογισμῶν θὰ καταλήξει σὲ δύο βασικὰ συμπεράσματα: ἡ ἔννοια τοῦ «πρόσωπο» [persona] ἀποδίδεται στὶς ἐπιμέρους ὑπαρκτικὲς φανερώσεις τῆς κοινῆς φύσης καὶ μόνο στὰ ἔλλογα ὄντα καὶ θὰ ὀρίσει τὸ πρόσωπο ὡς ἐξῆς: «...naturae rationabilis individua substantia»¹⁰.

Ὁ Boethius δὲν θὰ παραλείψει νὰ ἀναφερθεῖ καὶ στὴ χρῆση τοῦ ὄρου «πρόσωπο» ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες. Οἱ Ἑλληνες, θὰ πεῖ, χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «ὑπόσταση» προκειμένου νὰ περιγράψουν αὐτὸ ποὺ οἱ Λατίνοι ὀρίζουν ὡς «πρόσωπο» [persona].

Θὰ ἐπιχειρήσει μιὰ ἐτυμολογικὴ ἀνάλυση τοῦ ὄρου «πρόσωπο»¹¹ στὴν προσπάθειά του νὰ συνδέσει τὴ σημασία τοῦ ὄρου «πρόσωπο» [persona] μὲ τὴν ἔννοια τῆς «ὑπόστασης»¹², ὅπως αὐτὴ ἐμφανίζεται ἀρχικὰ στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὴ συνέχεια υἰοθετεῖται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες θεολόγους¹³.

Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Boethius ἐπιθυμεῖ νὰ κινηθεῖ, καὶ τὸ κατορθώνει, στὰ ὅρια τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ὅπως αὐτὰ νοοῦνται στὸ λογικὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλη «Κατηγορίες», μέσα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πορφύριου, ὅπως αὐτὴ διαμορφώνεται στὴν περίφημη «Εἰσαγωγή» του¹⁴.

Θεωρεῖ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ τὸ πλουσιότερο λεξιλόγιό της¹⁵ μπορεῖ νὰ ἀποδώσει τὰ σημαίνόμενα τῶν ἐκάστοτε θεολογικῶν ὄρων καὶ μπορεῖ, ἐπιπροσθέτως, μὲ τὴ χρῆση τῶν λογικῶν κατηγοριῶν ὡς θεωνυμικῶν ἐργαλείων, νὰ ἄρει τὶς φιλοσοφικὲς προϋποθέσεις τοῦ θεολογικοῦ οἰκοδομήματος τῶν δύο αἰρετικῶν συγγραφέων.

Ἡ χρῆση τοῦ ὄρου «ὑπόσταση» ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες, θὰ πεῖ ὁ Boethius, γίνεται, ἐπειδὴ οἱ ὑποστάσεις βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὰ εἶδη στὴ λογικὴ ἀλυσίδα¹⁶ τῶν γενῶν-εἰδῶν. Οἱ ὑποστάσεις εἶναι τὰ ἔσχατα σκαλοπάτια αὐτῆς τῆς λογικῆς ἀλυσίδας. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὀνομάζονται καὶ «ἄτομα», ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἐπιπλέον τμητὰ¹⁷.

Πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε, σὲ ὅτι ἔχει νὰ κάνει μὲ τοὺς Ἑλληνες ἐκ-

κλησιαστικούς συγγραφείς, ότι αποφεύχθηκε αρχικά ή χρήση του ὄρου «πρόσωπο», διότι κάτι τέτοιο θα ὀδηγοῦσε σὲ αἰρετικές ἀποκλίσεις. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Σαβέλλιου, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιοῦντας τὸν ὄρο «πρόσωπο», μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ σημασία τοῦ «προσωπεῖου», ἀναφέρθηκε στοὺς τρεῖς ρόλους τοῦ Θεοῦ, ἐννοοῦντας τὰ τρία πρόσωπα¹⁸.

Στὴ συνέχεια οἱ Καππαδόκες πατέρες ταύτισαν τὶς ἔννοιες «ὑπόσταση» καὶ «πρόσωπο»¹⁹. Αὐτὴ ἡ ἐννοιολογικὴ μονοσήμανση ἀποτελέσκει κοινὸ τόπο γιὰ ὅλους τοὺς μετέπειτα ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς²⁰.

Ἡ ἔννοια τοῦ «προσώπου» θεωρήθηκε γενικότερη τῆς ἔννοιας τῆς «ὑπόστασης». Κάθε πρόσωπο εἶναι καὶ ὑπόσταση, ἀλλὰ κάθε ὑπόσταση δὲν εἶναι καὶ πρόσωπο. Τὸ πρόσωπο προϋποθέτει τὴν καθ' αὐτὸ ὕπαρξη, δεδομένου ὅτι ὁ προσωπικὸς τρόπος δράσης προϋποθέτει τὸ σωματικὸ ἐντοπισμό. Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου, τελικὰ, συνδέεται μὲ τὴν ιδιωματικὴ ἐνέργεια²¹. Ἡ ιδιουσυστασία τῆς ἀτομικῆς ὕπαρξης, ἡ ὁποία διαφοροποιεῖ τὸ συγκεκριμένο ἀπὸ τὸ καθολικὸ καὶ συγχρόνως ἐκφράζει τὴν ἀνομοιότητα καὶ τὴ μοναδικότητα τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου σὲ σχέση μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους, συνίσταται στὸν προσωπικὸ τρόπο δράσης, στὴν ὑποστατικὴ φανέρωση τῶν φυσικῶν ιδιοτήτων, γι' αὐτὸ καὶ «... ὑπόστασις ἀπρόσωπος οὐκ ἔστι»²².

* * *

Ἄ Ο Boethius θὰ ξεκινήσει τὴν κριτικὴ του ἀπὸ τὸν Νεστόριο.

Ἄ Ο Νεστόριος²³ ὑποστήριξε ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε δύο φύσεις, πράγμα τὸ ὁποῖο ἀποδεχόταν καὶ ὁ Boethius, ἀλλὰ συγχρόνως ἰσχυριζόταν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε καὶ δύο πρόσωπα²⁴.

Ἄ Ο Νεστόριος δὲν μπορούσε νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν οὐσιαστικὴ ἔνωση τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ. Εἰσήγαγε μιὰ δυαδικότητα, τὴν ὁποία δὲν κατόρθωσε νὰ ξεπεράσει²⁵.

Γιὰ τὸν Νεστόριο ὑπῆρχαν δύο πρόσωπα²⁶, τὰ ὁποῖα δὲν ἐνώθηκαν ποτὲ πραγματικά. Ἄ Ο Θεὸς Λόγος ἀπλῶς ἔκανε τὸν ἄνθρωπο Ἰησοῦ κατοικητήριό του. Ἄ Ο Ἰησοῦς, τελικὰ, δὲν ἦταν Θεὸς παρὰ θεοφόρος [ἄνθρωπος].

Αὐτὸς ὁ παράδοξος τρόπος ἔνωσης τῶν δύο φύσεων ποὺ προκρίνει ὁ Νεστόριος, ἔνωση τὴν ὁποία οἱ Ἑλληνες φιλόσοφοι ὀνόμαζαν «κατὰ παράθεση»²⁷, δὲ γίνεται ἀποδεκτὸς ἀπὸ τὸν Boethius, διότι ἡ γέννηση τοῦ Χριστοῦ δὲν προσφέρει κάτι περισσότερο στὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴ γέννηση ὁποιοῦδήποτε ἄλλου παιδιοῦ²⁸.

Στὴν περίπτωση τοῦ Εὐτύχιου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, τὰ πράγματα εἶναι πιὸ πολύπλοκα.

Τὸ λάθος τοῦ Εὐτύχιου ἐκπηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο ποὺ ἐκπηγάζει καὶ τὸ λάθος τοῦ Νεστόριου²⁹.

Ἡ μὴ ὀρθὴ κατανόηση τῶν ὄρων «φύση» καὶ «πρόσωπο» καὶ τοῦ τρόπου ὑπαρξῆς τους, στὴν περίπτωση τοῦ Νεστόριου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐσφαλμένη ἀντίληψη ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε δύο πρόσωπα, ἐνῶ στὴν περίπτωση τοῦ Εὐτύχιου, δεδομένου ὅτι, ὀρθά, ὑποστήριζε τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς προσώπου, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐσφαλμένη ἀντίληψη ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε μία φύση³⁰.

Ὁ Εὐτύχιος ἀποδεχόταν τὴν ὑπαρξὴ δύο φύσεων πρὶν ἀπὸ τὴν ἔνωση, ἀλλὰ μία φύση μετὰ τὴν ἔνωση³¹. Ἡ ἀνθρώπινη φύση ἔπαυε νὰ ὑπάρχει μετὰ τὴν ἔνωση μὲ τὸ Θεό, ἀπορροφιεῖται ἀπὸ τὴ θεϊκὴ φύση καὶ χάνεται³².

Ὁ Boethius δὲν ἀποδεχόταν αὐτὸ τὸν τρόπο τῆς ἔνωσης τῶν δύο φύσεων, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἐξαφανιζόταν ἡ ἀνθρώπινη φύση.

Ἀκολουθώντας πιστὰ τὴν Ἀριστοτελικὴ προβληματικὴ, ὅπως αὐτὴ ἀναπτύσσεται στὸ βιβλίο τοῦ Ἀριστοτέλη «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς»³³, ἀποκλείει τόσο τὸ ἐνδεχόμενο ἡ θεϊκὴ φύση νὰ μεταβληθεῖ σὲ ἀνθρώπινη, ὅσο καὶ τὸ ἐνδεχόμενο ἡ ἀνθρώπινη φύση νὰ μεταβληθεῖ σὲ θεϊκὴ ἢ νὰ ὑπάρξει μιά σύνθετη φύση ἀπὸ Θεὸ καὶ ἄνθρωπο³⁴.

Ὁ Boethius θὰ ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε μία ὑπόσταση καὶ δύο φύσεις³⁵.

Ὁ Boethius κατόρθωσε νὰ ἀνατρέψει τὸ φιλοσοφικὸ ὑπόβαθρο τῶν θεολογικῶν κατηγοριῶν τόσο τοῦ Νεστόριου ὅσο καὶ τοῦ Εὐτύχιου, χρησιμοποιώντας τὶς Ἀριστοτελικὲς «Κατηγορίες» ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τὴν νεοπλατωνικὴ ἐπεξεργασία τους ἀπὸ τὴν ἄλλη³⁶.

Τὸ θεολογικὸ του πρόταγμα προϋποθέτει τὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπρόσκοπτα ἀπὸ ἓνα Χριστιανό, ἀλλὰ σὲ καμία περίπτωση δὲν ἀντικαθιστᾷ τὸν ἀποκαλυπτικὸ χαρακτήρα τῆς ἀλήθειας καὶ τὴν αὐθεντία τῶν Γραφῶν³⁷.

(*) Περιοδ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», ἀριθ. 812/Μάϊος-Αὐγουστος 2006, σελ. 1015-1022. Ἐπιμέλ. ἡμετ.

1. Ὁ Anicius Manlius Severinus Boethius γεννήθηκε στὴ Ρώμη τὸ 480 μ.Χ. καὶ πέθανε στὴν Παβία γύρω στὸ 525 μ.Χ. Ἦταν Ρωμαῖος πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος. Φιλοδοξοῦσε νὰ μεταφράσει στὴ λατινικὴ γλῶσσα τὸ σύνολο ἔργο τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, φιλοδοξία ποὺ πραγματοποιήθηκε μόνο ἐν μέρει. Ὑπῆρξε πολυγραφότατος συγγραφέας. Ἔχει γράψει κείμενα σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστὴμ τῶν μαθηματικῶν καὶ τὴν ἐπιστὴμ τῆς γεωμετρίας (De Institutione Arithmeticae Libri II, Geomettrica Euclidis a Boethio in Latinum Translata, De Geometria), κείμενα σχετικὰ μὲ τὴ μουσικὴ (De Institutione Musicae Libri V) καὶ ἔχει μεταφράσει καὶ σχολιάσει

άρκετά κείμενα του Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου καὶ σχολιαστῆ Πορφύριου. Ἐπιπλέον ἔχει γράψει κείμενα ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἐπιστήμη τῆς λογικῆς (De Categoriis Syllogismis, Introductio ad Syllogismos Categoricalos, De Differentis). Τὰ θεολογικὰ ἔργα του περιορίζονται σὲ πέντε πραγματείες (De Trinitate, Liber contra Eutychem et Nestorium, De Fide Catholica, De Hebdomadibus, Ultrum Pater et Filius et Spiritus Sanctus). Τὸ σπουδαιότερο ἔργο τοῦ Boethius θεωρεῖται τὸ κείμενο ποὺ ἔγραψε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φυλάκισής του, τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς του, μὲ τίτλο «De Consolatione Philosophiae». Τὸ 523 μ.Χ. θεωρήθηκε ὅτι μαζί μὲ τὸ φίλο του Ἀλβίνο συνεργαζόταν μὲ τὸ Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα Ἰουστίνο κατὰ τοῦ Ὀστρογότθου βασιλιᾶ τῆς Ἰταλίας Θεοδώριχου. Φυλακίστηκε στὴν Παβία καὶ ἐκτελέστηκε τὸν ἐπόμενο χρόνο. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία τὸν ἀνακήρυξε ἅγιο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Σεβερίνου.

2. Βλ. Boethius, Contra Eutychem et Nestorium, σ. 76.58-61: «Quoniam vero in tota quaestione contrariarum sibimet αἰρέσεων (ἑλληνικὰ στὸ κείμενο) de personis dubitatur atque naturis (ἢ ὑπογράμμιση δική μου), haec primitus definienda sunt et propriis differentiis segreganda». Γιὰ τὰ κείμενα τοῦ Boethius χρησιμοποιήσαμε τὴν ἔκδοση τῶν H.F. Stewart, E.K. Rand, S.J. Tester, σειρά: Loeb Classical Library, Harvard University Press, 2003. Πρβλ. Ἰωάννης Δαμασκηνός, Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, μζ', σ. 112. 39-40, Kotter II: «Ἀλλὰ τοῦτο ἔστι τὸ ποιοῦν τοῖς αἰρετικοῖς τὴν πλάνην, τὸ ταυτὸν λέγειν τὴν φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν», Λεόντιος Βυζάντιος, Σχόλια, PG 86A 1193A: «Ἀναγκαῖον ἔστι, μέλλοντας ἡμᾶς αἰρέσεων ἐπιμνησθῆναι, πρῶτον περὶ τεσσάρων τινῶν ἐν ταῖς τῶν Πατέρων χρήσεσι διαλαβεῖν. Εἰσὶ δὲ αὗται, φύσις, ὑπόστασις, πρόσωπον».
3. Βλ. Boethius, Contra Eutychem et Nestorium, σ. 76. 54-58: «...Christianae medietatem fidei temperabo», σ. 120.74-76: «Mediaque est haec inter duas haereses via sicut virtutes quoque medium tenent».
4. Γιὰ τὸ χρόνο τῆς συγγραφῆς τῆς συγκεκριμένης πραγματείας βλ. McKinlay A., Stylistic tests and the Chronology of the Works of Boethius, στὸ περιοδικό: Harvard Studies in Classical Philology, τεύχος 18, 1907, σσ. 123-156.
5. Boethius, Contra Eutychem et Nestorium, σσ. 76-81, ἰδιαίτερα σ. 78.8-10: «...natura est earum rerum quae, cum sint, quoquo modo intellectu capi possunt», σ. 78.25-26: «natura est vel quod facere vel quod pati possit», σ. 80. 41-42: «...natura est motus principium per se non per accidens», σ. 80. 57-58: «...natura est unam quamque rem informans specifica differentia». Πρβλ. Θωμᾶς Ἀκινάτης, Περὶ τοῦ ὄντος καὶ τῆς οὐσίας, Ἀθήνα, ἐκδόσεις Δωδώνη, 1998, μτφρ. Τζαβάρας Γιάννης, σ. 53-54: «*Ἡ φύση ὀνομάζεται καὶ μὲ ἓνα ἄλλο ὄνομα: φύση, ὅταν ἡ φύση ἐκλαμβάνεται σύμφωνα μὲ τὸν πρῶτο ἀπὸ ἐκείνους τοὺς τέσσερις τρόπους, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Βοήθιος στὸ βιβλίον "Περὶ τῶν δύο φύσεων". Σύμφωνα μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὀνομάζονται φύση ὅλα ἐκεῖνα ποὺ μποροῦν μὲ κάποιον τρόπο νὰ συλληφθοῦν ἀπὸ τὴν νόηση [...secundum scilicet quod natura dicitur omne illud quod intellectu quoquo modo capi potest]*».
6. Boethius, Contra Eutychem et Nestorium, σ. 80.53-56: «Est etiam alia significatione naturae per quam dicimus diversam esse naturam auri atque argenti in hoc proprietatem rerum monstrare cupientes...».
7. Πορφύριος, *Εἰσαγωγή ἢ Περὶ πέντε Φωνῶν*, Porphyrii isagoge et in Aristotelis categoriarum commentarium, Reimer, Berlin 1887, σειρά: Commentaria in Aristotelem Graeca, 4.1.10.22-11.1: «...διαφορὰ ἔστιν ἢ περισσεύει τὸ εἶδος τοῦ γένους. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος τοῦ ζώου πλέον ἔχει τὸ λογικὸν καὶ τὸ θνητόν», 11.18-12.1: «...διαφορὰ ἔστιν

τὸ χωρίζειν πεφυκὸς τὰ ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος: τὸ λογικὸν γὰρ καὶ τὸ ἄλογον τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἵππον ὄντα ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος τὸ ζῶον χωρίζει. Ἀποιδιάσει δὲ καὶ οὕτως: διαφορὰ ἔστιν ὅτω διαφέρει ἕκαστα. Ἄνθρωπος γὰρ καὶ ἵππος κατὰ μὲν τὸ γένος οὐ διενήνοχεν· θνητὰ γὰρ ζῶα καὶ ἡμεῖς καὶ ἄλογα, ἀλλὰ τὸ λογικὸν προστεθὲν διέστησεν ἡμᾶς ἀπ' ἐκείνων· καὶ λογικὰ ἔσμεν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ θεοί, ἀλλὰ τὸ θνητὸν προστεθὲν διέστησεν ἡμᾶς ἀπ' ἐκείνων».

8. Γιὰ τὰ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου στὴ δυτικὴ σκέψη βλ. Hadot P., *De Tertullien a Boeace. Le developpement de la notion de la personne dans le controverses theologiques*, στὸ I. Meyerson [Editor], *Problemes de la personne*, Paris, ἐκδόσεις The Hague, 1973, Ecole Pratique des Hautes Etudes, VIe section, Congres et Colloques 13.
9. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 82.2-3: «Si enim omnis habet natura personam...».
10. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 84.1-5: «Quocirca si persona in solis substantiis est atque in his rationabilibus substantiaque omnis natura est nec in universalibus sed in individuis constat, reperta personae est definition: naturae rationabilis individua substantia».
11. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 86.14-16: «Graeci quoque has personas πρόσωπα [ἑλληνικὰ στὸ κείμενο] vocant ab eo quod ponantur in facie atque ante oculos obtegant vultum: *παρὰ τοῦ πρὸς τοὺς ὄπας τίθεσθαι* [ἑλληνικὰ στὸ κείμενο]», πρβλ. Ζηζιούλα Ἰωάννου. Ἀπὸ τὸ προσωπεῖο στὸ πρόσωπο. Ἡ συμβολὴ τῆς πατερικῆς Θεολογίας στὴν ἔννοια τοῦ προσώπου, Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1977, σ. 290.
12. Hail C. Douglas, *The Trinity. An Analysis of St. Thomas Aquinas' Expositio of the De Trinitate of Boethius*, Leiden, Brill, σειρά: Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, 1992, σσ. 24-25.
13. Marenbon John, *Boethius*, Oxford, Oxford University Press, σειρά: Great Medieval Thinkers, 2003, σ. 71.
14. Γιὰ τὴ χρῆση τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας στὴ Δύση βλ. Gersh S., *Middle Platonism and Neo-Platonism: The Latin tradition*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 1986.
15. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 86.23-29: «Longe vero illi [ἐννοεῖται οἱ Ἕλληνας] signatius naturae rationabilis individuum subsistentiam ὑποστάσεως [ἑλληνικὰ στὸ κείμενο] nomine vocaverunt, nos vero per inopiam significantium vocum translaticiam retinimus nuncupationem, eam quam illi ὑπόστασιν [ἑλληνικὰ στὸ κείμενο] dicunt personam vocantes; sed peritior Graecia sermonum ὑπόστασιν [ἑλληνικὰ στὸ κείμενο] vocat individuum susistentiam».
16. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὄρου «λογικὴ ἀλυσίδα» βλ. Ματσούκας Νίκος, *Θεωρία καὶ πράξις κατὰ τὴν Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία*, ἀνάπτυο ἀπὸ τὰ «Ἀριστοτελικά», Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 179.
17. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Διαλεκτικά*, 11.7-12, Kotter I: «*Ἄτομον δὲ κυρίως λέγεται, ὅπερ τέμνεται μὲν, οὐ σώζει δὲ μετὰ τὴν τομὴν τὸ πρῶτο εἶδος, ὥσπερ Πέτρος τέμνεται εἰς ψυχὴν καὶ σῶμα, ἀλλ' οὔτε ἡ ψυχὴ καθ' αὐτὴν ἔστι τέλειος ἄνθρωπος ἢ Πέτρος τέλειος οὔτε τὸ σῶμα. Περὶ τούτου τοῦ ἀτόμου παρὰ τοῖς φιλοσόφοις ὁ λόγος, ὅπερ ἐπὶ τῆς οὐσίας δηλοῖ τὴν ὑπόστασιν*».
18. Στεφανίδου Βασίλειου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήνα, ἐκδόσεις Ἀστὴρ, 2007 (1958²), σ. 167: «Ὁ Σαβέλλιος μετεχειρίζετο μὲν τὸν ὄρο 'τρία πρόσωπα', ἀλλὰ

ένοει αὐτὰ ὡς ρόλους, ὡς προσωπίδας, ἤτοι τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον παρουσιάσθη ὡς πατήρ, κατὰ τὴν νομοθεσίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὡς υἱὸς ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ καὶ ὡς ἅγιον πνεῦμα». Ὁ Σαβέλλιος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὄρο 'πρόσωπο' χρησιμοποιοῦσε καὶ τὸν ὄρο 'ὀνόματα', βλ. Ἐπιφάνιος Σαλαμίνος, Πανάριον, Ἀθήνα, ἔκδοση Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σειρά: Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, 1997, σ. 321.10-16: «*Δογματίζει γὰρ οὗτος καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ Σαβελλιανοὶ τὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα, τὸν αὐτὸν εἶναι Υἱόν, τὸν αὐτὸν εἶναι Ἅγιον Πνεῦμα, ὡς εἶναι ἐν μᾶ ὑποστάσει τρεῖς ὀνομασίας, ἢ ὡς ἐν ἀνθρώπῳ σῶμα ὡς εἰπεῖν τὸν Πατέρα, ψυχὴν δὲ ὡς εἰπεῖν τὸν Υἱόν, τὸ πνεῦμα δὲ ὡς ἀνθρώπον, οὕτως καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῇ Θεότητι*».

19. Γιὰ τὶς φιλοσοφικὲς προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς ἐννοιολογικῆς ταύτισης τῶν ἐννοιῶν «φύση» καὶ «πρόσωπο» ἀπὸ τοῦς Καππαδόκες πατέρες βλ. Γιανναρᾶς Χρῆστος, *Τὸ πρόσωπον καὶ ὁ Ἔρωσ*, Ἀθήνα, ἐκδόσεις Δόμος, 1992⁵, (1970¹, *Τὸ ὄντολογικὸ περιεχόμενον τῆς θεολογικῆς ἐννοίας τοῦ προσώπου*, διδακτορικὴ διατριβή), σσ. 31-34.
20. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Ὅροι διάφοροι*, PG 91, 152A: «Ἐπόστασις καὶ πρόσωπον, ταυτόν», Λεόντιος Βυζάντιος, *Σχόλια*, PG 86, 1193A: «Ἐπόστασιν δέ, ἤτοι πρόσωπον καλοῦσιν, ὅπερ οἱ φιλόσοφοι ἄτομον οὐσίαν λέγουσιν», Ἀναστάσιος Σιναΐτης, Ὁδηγός, PG 89, 57C-60A: «Ἐπόστασις οὖν ἔστι κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἀποστολικὴν παράδοσιν τὸ πρόσωπον».
21. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Φιλόσοφα*, 11.40-42, Kotter I.: «*Πρόσωπον ἔστιν, ὁ διὰ τῶν οἰκείων ἐνεργημάτων τε καὶ ἰδιωμάτων ἀρίδηλον καὶ περιορισμένην τῶν ὁμοφῶν αὐτοῦ παρέχεται ἡμῖν τὴν ἐμφάνειαν*».
22. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Περὶ πίστεως* κατὰ Νεστοριανῶν, 21.1-6, Kotter IV.
23. Chadwick H., Boethius. The Consolations of Music, Logic, Theology and Philosophy, Oxford, Oxford University Press, 1981, σ. 197.
24. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 92.9-11: «Hanc in Christo Nestorius duplicem esse constituit eo scilicet traductus errore, quod putaverit in omnibus naturis dici posse personam».
25. Ματσούκας Νίκος, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*. Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δυτικὴ Χριστιανοσύνη, Θεσσαλονίκη, ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, σειρά: Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 3, 1992, σ. 250.
26. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 92.16-22: «...sequitur ut duae videantur esse personae...».
27. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 94.26-27: «Quem coniunctionis Graeci modum κατὰ παράθεσιν [ἑλληνικὰ στὸ κείμενο] vocant».
28. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 96.60-78: «Quid vero novi per adventum salvatoris effectum est? ...» καὶ σ. 98.112-113: «Non est igitur salvatum genus humanum, nulla in nos salus Christi generatione processit...», πρβλ. Γρηγόριος Θεολόγος, Ἐπιστολὴ 101, *Source Chretiennes*, τόμος 208, 32.2-3: «Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον, ἀθεράπευτον, ὃ δὲ ἦνται Θεῷ τοῦτο καὶ σώζεται».
29. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 100.7-8: «Huius error ex eodem quo Nestorri fonte prolabitur».
30. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 102.16-20: «...Itaque Nestorius recte tenens duplicem in Christo esse naturam sacrilege confitetur duas esse personas; Eutyches vero recte credens unam esse personam impie credit unam quoque esse naturam».

31. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 102.22-23: «...ait duas se confiteri in Christo naturas ante adunationem, unam vero post adunationem», καὶ σ. 122.93-95: «Quia vero Paulo ante diximus Eutychem confiteri duas quidem in Christo ante adunationem naturas, unam vero post adunationem...», πρβλ. Εὐάγριος Σχολαστικός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, PG 862, 2445A: «Εἰρήκει γὰρ (ἐννοεῖται ὁ Εὐτύχιος) ὁμολογῶ ἐκ δύο φύσεων γεγενῆσθαι τὸν Κύριον ἡμῶν πρὸ τῆς ἐνώσεως, μετὰ δὲ τὴν ἐνωσιν μίαν φύσιν ὁμολογῶ».
32. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 112.83-84, 114.85-87: «At hi ita ex duabus quidem naturis Christum consistere, in duabus vero minime, hoc scilicet intendentes, Quoniam quod ex duabus consistit ita unum fieri potest, ut illa ex quibus dicitur constare non maneant;».
33. Ἀριστοτέλης, *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*, 314b7 - 315a3 καὶ 328a19-b14.
34. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 108. 10-14 καὶ 15-27, σ. 112.83-84, 114.85-99, σ. 114.103-109: «Nunc illud est manifestum convictam esse Eutychem sententiam eo nomine, quod cum tribus modis fieri possit, ut ex duabus naturis una subsistat, ut aut divinitas in humanitatem translata sit aut humanitas in divinitatem aut utraque permixta sint, nullum horum modum fieri potuisse superius dicta argumentatione declaratur». Πρβλ. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Κατὰ ἀκεφάλων*, 1.15-18, Kotter IV: «...ὁ δὲ Χριστός, ὡς εἶπον, τέλειος ἔστι Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος καὶ ὅλος Θεὸς καὶ ὅλος ἄνθρωπος. Διὸ οὐ μίᾳ ἔστι σύνθετος φύσις, ἀλλὰ μίᾳ ὑπόστασις ἐν δυσὶ φύσεσι γνωριζομένη καὶ δύο φύσεις ἐν μιᾷ συνθέτῳ ὑποστάσει».
35. Boethius, *Contra Eutychem et Nestorium*, σ. 120.91-92, 122.93: «...restat ut ea sit vera quam fide catholica pronuntiat geminam substantiam sed unam esse personam».
36. Marenbon John, Boethius, ὀπ.π., σ. 76.
37. Boethius, *De fide Catholica*, σ. 52.1-2: «Christianam fidem novi ac veteris testamenti pandit auctoritas».